

ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ ԷՄԹԵՏԻԿՈՍ

Նահապետ Քուչակի հրատարակութեանս հանդէպ Արփիարեանի բռնած զիրքը ամենէն տգեղներէն — եւ ամենէն ծիծաղելիներէն — մին է որ գիտեմ: Այդ հատորով իմ նպատակս էր լոյս արեւուն հանել զմայելի բանաստեղծութիւն մը որ ստուերի մէջ էր մնացած: Խանգավատ ընդունելութիւնը զոր գտաւ հատորը, կը բուէ ապացուցանելու թէ նպատակիս հասած էի լիովին: Քուչակի անուշը եւ բանաստեղծութիւնը այսօր հանրածանօթ է Հայոց մէջ՝ շնորհիւ այդ հրատարակութեան: Արդ, Արփիարեան կը ճգնի ցոյց տալ թէ այդ հատորս Քուչակին վնասած է, անոր բանաստեղծութեան գեղեցկութիւնը այլալայտ է, վերջնապէս վստաւական զործ մին է եւ ուրիշ ոչինչ: Առ թե՛րես կը կարծէք թէ՛ այս վճիռը արձակելու համար Արփիարեան անհնապէս քննած, ձեռագիրներուն հետ քաղաքատած, ուսումնասիրութիւնը լրջօրէն վերլուծած է: Երբէ՛ք, իր վճիռը կը հիմնուի հարեւանցի «խօսակցութեան մը» վրայ զոր ունեցեր է Նորայր Բլազանդացիի հետ: Եւ տարակոյտ չունիմ որ եւ ոչ իսկ ճիշդ ըմբռնած ու հաստատօրէն հաղորդած է Բիւզանդացին, որ պատրաստելու վրայ է — երկու տարիէ ի վեր — նոր հրատարակութիւն մը Քուչակի: Իմ հրատարակութեանս մէջ կրնայ նկատած ըլլայ սխալներ, գիտեմ որ հրատարակման տարբեր ձեւ մը պիտի նախընտրէ, — այս բոլորը կը հասկնամ, եւ ոչ ոք ինձի չար ուրիշութեանս հրատարակումը պիտի տեսնէ Նորայրի գործը, որ իմ որոծիս քնական շարունակութիւնը պիտի ուլլայ: Բայց զժուար է ինձի համար ընդունիլ որ Բիւզանդացին՝ իր գիտունի նկատողութիւններէն՝ զուրս կ'ելիւով՝ ըսած ըլլայ այն անշնորհք, անիմաստ ու սխալ բաները զոր Արփիարեան ըսել կուտայ իրեն:

Երկու տարի անալ, Մշակին մէջ էր որ Արփիարեան առաջին անգամ յարոյց այդ հարցը: Թօսելով Նորայր Բիւզանդացիի անտիպ աշխատութեանց մասին եւ փափաք յայտնելով որ անոնք, ու մասնաւորապէս «Ճաղարան»ը, հրա-

տարակուին, Արփիարեան կը յաւելուր թէ մեր նախնեաց գրական էջերը հրատարակող մը պէտք էր անպատճառ գիտնար արտաբերէն, պարսկերէն, թուրքերէն, քրդերէն, ասորերէն, հայերէնի բոլոր գրատարարութիւնները, բուսարանութիւն, կենդանաբանութիւն, ուշխարհագրութիւն, հանքաբանութիւն, եւն, եւն, եւ թէ՛ ասոնք չգիտցողի մը ձեռքով նախնեաց քերթընուածի մը հրատարակու մը «աղէտ» մին էր այդ գրականութեան համար («աղէտ»ը Արփիարեանի բառն է): ասոր իբր պապոցոյց՝ Արփիարեան մասնատելի կ'ընէր Վասակի հրատարակութիւնն որ ըստ իրեն ուրիշ բան չէ եղիլ՝ բայց ի՞նչ քանի որ կտորի կտակուածով՝ «Երկրորդ տպագրութիւն մը», իցողուն՝ սխալներով որոքն «հետը փախուցնի» հե այդ ստեղծումն,» եւ ո՛ր՝ հրատարակելը: «Քուչակի հատակտոր սուները կարգի կանոնի դնել ուղեղով, խանձափոթ բան մը զուրս հանիլ է՝ որուն միտքն ու հողին անհրաժեշտ սխալն սխալ է» Արփիարեան կ'ենթադրէ նաեւ թէ բնի այդ յատկանիւնի իբրաւ միացնել եւ իբր իբրաւ կապուած ամբողջութիւն մը ներկայացնել ուղած եմ, եւ թէ նոյն իսկ շատ մը բաներ՝ սրբագրելու ժողով յիշմանք փոխած՝ եմ, ինչպէս «մտածողի» «մտերմիկի» «Երկրակի ՏԻՄՍ՝ օգտաստի թիւ ին մէջ, Արփիարեան կը վերադառնար այդ հարցին, կը կրկնէր միեւնոյն քննադատութիւնները, բայց — ինչ որ անիտու ասփելի է իր մէջ — քանի որ տարբերութիւններով: «Քուչակի երգերը, կ'ընէր, անգամ մը Բարիկ հրատարակուեցան, երկու տարի անալ, բայց պակասաւոր. Ա. Ղազարու որչազրին սուսնակի անտիպ երգերէն(?) կրկնաբար հրատարակ կ'ելլէին միայն: Եւ ամենեւնի այ համը հոսը գրեթէ փոխած. վասն զի հրատարակելու մտարկուած էր կարգի կանոնի ստրկացնել — «Առողջամիտ գրականութեան» կարգի կանոնին, — բանաստեղծին անասնաձայնի եւ անիշխանական սլացքները: Պիտի գա՞յ օրը որ ազատիք, զոնէ գոնէ գրականութեան մէջ, «առողջամտութեան» ձեռքն: Երջանկայայտաւ թիւնները էր սրբագրէր, կը կոկէր, կարգի կանոնի կը գնէր յանուն առողջամտութեան:

«Ու սակէ գատ, ընդօրինակիչ-հրատարակիչը եւ ոչ իսկ սնդարաբաձած է տարակալն սը-

խաղներուն զորս գրչայտերենըր աստատօրէն կը պարունակեն :

« Իսկայն , այդ հրատարակութիւնը , որքան որ ալ թերևս բայց եւ անպակաս , աւարչին անգամ ըլլայով մեկի կ'ընծայէր Քուչակ մը , որ եթէ , ոչ լիարկ պատկերով չտըողենի . բայց զէթ կը ներկայացնէր մթադան յուսանկար մը , որուն գիտագծական խանգար մննելը խակական ազգորութիւնը չէնն խանգարէր՝ մինչև անձնաշաշիլը ըլլալու աստիճան :

« Աւ այդ խաթարման պիտի պարտենք վարտան ճշգրիտ ի լրջ ընծայումը : . . . Ճըշմարիտ Քուչակ մը հրատարակ նանելու համար , հարկ էր որ բանասէր քննախնդիր մը ներկայանայ , միաքը յազմագան գիտութիւններով պատարուն , պարակերէնի , արարերէնի , թըքեքէնի ընտել , մեր երկրին բուսականութեանն ու կենդանատանութեանը քաջատեղիակ հեզաւասարարտաներուն թճափայցած , ու ամենքս ալ գիտելով թէ մտացակն նորայր իշխանարար դատելու եւ վճանուու հեղինակութիւնը կը վտայելէ , շնորհիւ իր հմտութեանց աստատմոյս հարատութեանը : »

Չեմ ծանրանար այն փոփոխութեանց լրջագոր երկու յօդուածներուն մէջ կրեանս կը բեւրն Արփիարեանի յայտնած քննադատութիւնները . առաջին յօդուածին մէջ՝ « համը հոտը բոլորովին փախած » , « ոչ մէկ նորութիւն չընծայող երկրորդ սպագրութիւն » , « գիտմամբ փոխուած բաներ » , « մինչ երկրորդ յօդուածին մէջ , « համը գրեթէ փախած » , « առաջին անգամ փուչակ մը յայտնուած » , « զբըշարքի տառական սխալներու անուշադրութիւն » : Ասանկանալի է որ Արփիարեան ինքն իսկ համարձակած ըլլայ Նոյնութեան Իր կրկնել իր առաջին յօդուածին այն կտորները ուր անխզմամբութիւնը . — պահ մը «Արփիարեւէվար» խօսելով — ա՛լ ակն յանդիման (կամ յայտնայտ , կամ քաջայայտուկ , կամ յայտնաքաջիկ) փայլափայլ , փառափառ , լուսթափթափիկ ու շողողենի կը շղորդափայտի : Ի՞նչպէս կրկնել՝ օրինակ համար՝ թէ իմ հրատարակութեանս Քուչակին « համը հոտը փախած է » . եթէ այդպէս ըլլար , ա՛լ « ինտո՞ր » բացատրել այն խանդավառ ընդունելութիւնը որով ամբողջ հայ մամուլը —

ու ֆրանսական թարգմանութեամբ՝ վարչական մամուլն այ — տգործնց այդ բանաստեղծութիւնը . «անհուս» բան է որ չ'իս ու հոտը բոլորովին կորսնցած գործ մը այդպիսի անօրինակ քանակոյս մ իմ յատմ ըրել . Կարձեայ , ի՞նչպէս արեւոյս « երկրորդ սպագրութիւն » անուանելու հատոր մը , որ՝ պարզ առաջին սպագրութեանէ աւելին իսկ՝ « յայտնութիւն » մըն էր : Ճիշդ է որ Քուչակի առաջերուն մէկ ստուար մասը սրբին հրատարակուած էր Արիւսասկէս Վ . Տելկուսիի Հայերգի : եւ Պ . Կաստրիւսեանի Ժողովուրդներուն մէջ . եւ ես հատորիս մէջ առկա իշխած եմ . սակայն իմ հատորս կը պարունակէր հարիւրէն աւելի քառասնիներ բուրովին անտիպ , կը ներկայացնէր « առաջին ամբողջութիւն » Քուչակի վերագրուած կամ վերագրելի յարզ ծանօթ՝ ու առջին անգին զրուած բոլոր առկերուն , ու մանաւանդ՝ քննական ուսումնասիրութեամբ մը , — որուն խօսքը բնուչքներ Արփիարեան , — կը լուսաւորըր ու կը մեկնէր արժանիքն այդ բանաստեղծութեան եւ կը ճանչցնէր զայն հայ հասարակութեան , որ՝ հակասակ քանի մը կատրուելու այտտեղ կամ այնտեղ հրատարակուած ըլլալուն՝ բայցայձակակապէս անձնած չէր անոր գոյութեան (1) :

1) Մտածի մէջ Մնացած հին — կամ ժողովրդական — բանաստեղծութեանց « գեղեցկագիտական » արժէքը ճանչցնելու համար հասարակութեան մը , — մանաւանդ մերինն պէս հասարակութեան մը ուր քննադատական զարգացումը գնա շատ անձնակապակ է , — չի թուեր բանաստեղծի թիւրքարգեան , հաւարչի զբը . պետք է որ գրական մարզը զայ վառել մոլորակն ըրապիտ ըրապիտ : Ճանիկեանի • Հնեութեանք Ակնայ • հաւարածուն հրաշակիքն կը պարունակէ . քանի՞ հոգի կայ մեր մէջ որ նըշմարած ըլլան ապիկա . քանի՞ գրագետ ունինք որ ուշադրութեանը կարգադած ըլլան այդ գիրքը որ ավէն հայ բանաստեղծի սեղանին վրայ ըլլալու էր : Ճանիկեան կասարած է պարզ հաւարչի գործ , — և մեք գաթձալ իրեն յաւէս երախտապար պէտք է ըլլանք՝ որովհետեւ այնքան հետաքրքրական ծանծանիւններ խմբած է Ակնայ կեանքին ու բարբերուն վրայ , և կորուստէ պահպանած է այնքան գեղեցիկ երգեր . բայց այդ բարի մարդը չէր կրնար այդ բանաստեղծութեանց մէջ հարկ եղած • ընդորութեանն • ընել , ու չէր կրնար անոնց գեղեցկութեանը հասարակութեան բացատրել , քանի որ ինքն իսկ չէ հասկցած զայն , ու կրցած է իր յառաջարկին մէջ գրել • Գիտե՞ն ավէն Ակնիցք մէ ինչպէս ազգային հին սպորտեմբաներն , Նոյնպէս և հին երգերն տակաւ առ տակաւ կը զարդն ու

Գանձ հիմայ այն ըննադատութեանց զոր Արփիարեան ամենէն զօրա որոնքը նկատելով կրկնէ և երկրորդ յօդոս ամի մը մէջ :

Թէ աչոյ զական կամ ժողովոցական բանաստեղծութեանց ճշգրտ հրատարակման համար մեծապէս օգտակար է այն բազմակողմանի հրատարակիչը զոր մատանիչը կ'ընէ Արփիարեան, անկիմեյի բան է այդ. բայց թէ այդ բոլոր հրատարակիչը բացարձակապէս « անհրաժեշտ » է, և թէ ասանց անոր՝ տաղեր հրատարակելն « ազէտ » մը կրնայ գտնուլ նայ գրականութեան, այս երկրագունդին վրայ միայն Արփիարեանը կարող է այսպիսի բան մը բանլ, ճիշմարիտ « ազէտը » այդ բոլոր բանաստեղծական զմայելի էջերուն անտեղ եւ անծանօթ մնալը, և շահախ՝ այսպէսով՝ բոլորովին կորսուիլն է : Մրուանծտեանց, Շերենց, Արիստակէս վ. Տէվկանց, և ուրիշներ, որ այնքան հին տաղեր ու ժողովրդական երգեր հրատարակած են, հետուէին այդ ամբողջ հմտութիւնն ունենալէ. անոնց հրատարակութեանց մէջ սխալներ կան անչուտ յայց անոնց շնորհիւ և որ բազմաթիւ կտորներ կորուստէ փրկուած են, և ատիկա յիշելի՛ն՝ արդէն մեծ ծառայութիւն մըն է որ մատուցած են մեր գրականութեան. բանասէրներուն իր մնայ այդ հրատարակութեանց սխալներն ուղղելու լրացուցիչ զերը կատարել : Ասոնցմէ զատ, թե՛րիւս աւելորդ չըլլայ նկատել նաեւ որ հին բանաստեղծութեանց հրատարակման համար այդ բոլոր յիշուած գիտութիւններուն չափ՝ եւ աւելի՛ կարեւոր է՝ գէթ թիչ մը բանաստեղծ ըլլալը՝ Գուշակի եւ զործի բուսականացան կամ կենդանաբանական կամ վարչադատական ուսումնասիրութիւն չէ . — քանաստեղծութիւն կ. — զայն « աստիճան », անոր գոյացուցիչ տարրերը, կազմածը, հպիւն ըմբռնելու համար, չի բուեր արեւելիան բոլոր լեզուները եւ. Հայաստանի բոլոր անասուններուն անուշները գիտնալ :

Իսկ եւր Արփիարեան կը յայտարարէ թէ

կը մտազմը, և սոյն վերջնց անդ հայերէն և Սուրբօրէն նորոտար երգերն են որ կը գործածուին : Բայց ինչո՞ւն մտազմի այն օրօրներն, ու երբեք որք թեւ չունենան այժմեան երգերու նորոտարին, գէթ մեր նպիտակաց քունաստեղծական սոգին ու ճաշակը կը ձեռնկայցանն : Եւ չեմ գիտեր, նոր օ երգ մը որ հուսարի նրբութեան տեսակետով Ակնայ գին երգերուն :

« Ու Ղազարու գրչագրին տասնմէկ տաղերէն երկուքը միայն տպած եմ », կ'ապացուցանէ որ այն միջոցին ուր՝ վենետիկէն՝ կուղարկելը իր ստանիս յօդուածը՝ Մշակին, և ոչ իսկ մտքէն անցուցած է երթալ վառնն անգամ մը այդ ձեռագիրը քննել : Այդ ձեռագիրն է թիւ 1671 տաղորանը. զայն ծայրէ ծայր աչքէ անցուցած եմ եւ անոր մէջ չկայ Գուշակի վերագրուիլ կրցող տաղ մը զոր օրինակած եւ հատորիս մէջ անցուցած ըլլաւ : Հինգ տաղաբարձ — եւ ոչ թէ կտոր — գտած եմ նոն, որոնց բոլորն ալ՝ իւրաքանչիւր տաղ զատելով խառնիլուուն կուտակու մէն հրատարակած եմ : Այդ հինգ տաղաբարձէն զատ, այդ ձեռագրին մէջ կան երկու կամ երեք տաղեր տաղաչափութեամբ ու ռոմով տարբեր՝ եւ զոր նորայր, ինչպէս ինձ հաղորդուեցաւ՝ կը վերագրել Քուշակին. ես համոզուած եմ որ այդ կտորները Գուշակին չեն կրնար վերագրուիլ, — և համոզուած պիտի ապացուցանեմ երչ նորայրի հատորը լոյս տեսնել :

Տարակոյս չունիմ որ՝ բաց ի ան տաղաբարձերն զոր եւ գտած եմ այլ գրչագրին մէջ, զեռ կան անտեղ տաղաբարձեր՝ Ու Ղազարու, — ինչպէս եւ ուրիշ տեղերու, — ձեռագիրներուն մէջ : Նորայր, իր ուսանողութեան ատեն օրինակած է Ու Ղազարու ձեռագիրներուն մէջ զանուած զրեթէ բոլոր տաղերը, և ունի քանի մը տաղաբարձեր՝ քաղուած այնպիսի ձեռագրերէ զոր եւ չեմ տեսած (ատոնցմէ երկու քառեակ անջատուով ինքն իսկ հաճած էր ինձ ուղարկել, և այլ քառեակները պարունակող տաղաբարձերուն Գուշակականութիւնը ակնհերեւ է ինձի համար) : Բայց ոչ նորայրը, ոչ ալ ու եւ լուրջ մտքով, կրնայ մեղադրել ինձ որ չեմ հրատարակած կտորներ զորոնք պարունակող ձեռագիրները չեմ տեսած երբեք. տասնհինգ օր միայն կրցայ մնալ վենետիկ, և այլ կարճ ժամանակամիջոյթին մէջ նիթապէս անկարելի էր վանքին բոլոր ձեռագիրները աչքէ անցնել : Դեռ 6-7 մտի տառով, 2. Գոտուրեան զատու վանքին մէկ ուրիշ ձեռագրին մէջ՝ երկու նոր տաղաբարձ, (որոնք, ինչպէս կրցայ զատել այն օրինակներէն զոր հաճած էր ինձ զրկել, բացարձակապէս Քուշակական են), 2. Գոտուրեան այդ երկու տաղաբարձը հաղորդեց նորայրին՝ որովհետեւ անծանօթ էին անոնք, Ու նորայրի

հատորին երեւումն յետոյ , անշուշտ երո՞ւստ-
դէմէն , էջմիածնէն կամ ուրիշ տեղէ մը պիտի
երեւան զան ուրիշ տաղաչարքին՝ Գոչակի
վերադրելի : Այսօր , ոչ «ք» Գոչակի հասար-
ժու մը հրատարակելով կրնայ ըսել : « Ան
ամեն ինչ որ Գոչակ գրած է » . կրնայ միայն
ըսել՝ « Ան ամէն ինչ որ Գոչակի գործէն ցարդ
ծանօթ է » :

« Ատողմամտութեան » զէմ Արփիարեանի
անկազուցութիւնը դի. բանասկանայի է : Թեթեա-
մաւութիւնը եւ անբարեխղճութիւնը ստիպուած
են ծուռ նայիլ մտաւոր — ու բարոյական —
ատողմութեան : Միայն թէ չեմ հասկնար ինչ կապ
ունի « հրձանկայիշտակ » Ֆէլէկեանը՝ ատող-
ջամտութեան նետ , եւ Գոչակի հատորն նետ .
Ֆէլէկեան , ոչ թէ ատողմամտութեամբ , այլ
սիրացուամտութեամբ՝ ինքզինքին թող սուած
է Պետրոս Գուրեանի տաղերուն մէջ տողեր ու
բառեր աքաղաղել , յանդուգն պատկերներ ջնջել ,
տեղը արքիակուսիւններ դնել . եւ ասիկա ա-
ռաջին սնդոմ է՝ սրեւան հանած ու զատափե-
տած եմ՝ « Պետրոս Գուրեանի կենսագրութեան »
մէջ , իմ հատորն մէջ , Գոչակի բնագրէն մէկ
բառ չկայ որ դիտմամբ փոխած ըլլամ . կան
բառեր որ սխալ եմ կարգադրած , բայց դրական
սրբապատկիւն մը ընել մտքն իսկ չէի կրնար
անշնչել : Ուղղած եմ միայն օրինակներուն
ուղղագրութեան սխալները , ազաւաղեալ ձեւով
գրած բառերուն տուած եմ իրենց բուն ձեւը ,
— եւ այդպէս ընել պարտական է ամէն հրա-
տարակիչ . — Երբ Արփիարեան կը յայտարարէ
թէ « ուշադրութիւն չեմ դարձուցած առտական
սխալներուն զոր կը պարտուակնէ դրակագիրնե-
րը » , կ'ապացուցանէ թէ ինքն է որ ուշադրու-
թեամբ չէ կարգացած հատորս :

Անուշադրութենէ աւելին , գիտակից խե-
ղաթիւրում պէտք է ենթադրել՝ բացատրելու
համար Արփիարեանի մեղաբարանքը որու համե-
մատ որդիս թէ « Քուչակի քառհակները բռնի
իրարու միացնել եւ իբր իրարու կապուած աւ-
բողջութիւն մը ներկայացնել ուզած եւ կարգի
կանոնի դնելով բանաստեղծին անսանձաթօնիչ
եւ անխիղճանական սլացքները ստրկացուցած »
ըլլամ : Ոչ միայն բռնի կապ չեմ հաստատած
Գոչակի տաղերուն մէջ — Պ. Թաղեղոսեանն

էր որ Հուսէյնի մէջ փորձեց այլպիսի բանագրո-
սիկ կապաղցութիւն մը հաստատել , — այլ ես
իսկ եմ որ ըսած եմ որոշապէս հատորն սկիզբը
դրուած ռուսմեծարութեան մէջ՝ « Բանի ոք
այդ ֆառեակներեկն ու վեցեակներեկն իրարմանչ-
խոք անցան ամբողջաբարեւ մը կը կազմէ , »
եւ է անպատեհութիւն մը չկայ անոնց կարգը
փոխելու մէջ » : Արդէն այն զանազան ձեռա-
գիրներուն մէջ ուր կը գտնենք միեւնոյն տա-
ղաչարքերը՝ աւելի կամ պակաս տաղերով , քառ-
եակները միեւնոյն կարգով չեն դաստորուած :

Միակ ազատութիւնը որ ինքզինքին թող
սուած եմ , այն է որ տաղաչարքերուն մէջ
խառնիխուռն դիզուած տաղիկները զատած եւ
զատ զատ հրատարակած եմ՝ ո եւ է կարգով ,
ու առանձին խումբերու բաժնած եմ սերոյ եր-
գերը , պանդուխտի երգերը եւ խրատական ու
այլաբանական երգերը . այսպէս՝ ընելով աւելի
չեշտած եմ Գոչակի իւրաքանչիւր տաղիկին
որոշ անհատականութիւնը , անոնց ըմբռնումը
եւ ըմբռննումը աւելի դիւրին եւ յստակ դար-
ձուցած եմ . հետագայ եմ օրինակիչներուն քը-
մայքէն , բայց աւելի մտեցած եմ հեղինակին :
Այդ սխտեմին ճշգրութեանը միշտ կը մնամ հա-
մոզուած . սխտեմին կիրարկութեանը մէջ՝ քա-
նի մը տեղ կան մէկ քանի տողերի կէտեր :

Կ'անցնում սխալներու հարցին : Հատորն
մէջ , ինչպէս ըսի սուղուն , կան սխալներ —
ու տարօրինակ պիտի ըլլար որ չըլլային : Կան
նախ ընթերցման սխալներ , ինչպէս « մրտամիկ » ,
զոր անուշադրութեամբ « մտերմիկ » կարգացած
եմ (1) . ատոր նման դեռ կան քանի մը ընթեր-
ցման — կամ անմի ճեղք՝ « գուչակման » սխալ-
ներ , — որովհետեւ ճեղքադրութեամբ մէջ՝ բառերը ,
զժուարեթեանով գրեթով գրուած , կամ ազաւաղ-
ուած , մերթ հանելուկներ են զոր պէտք է լու-
ծել : Այն երկու շարաթուան միջոցին ուր կըր-
ցած եմ մնալ Վենետիկ , բայ ի Գոչակի ու-
ղերէն , 100էն աւելի ուրիշ հին քերթուածներ
օրինակած եմ . այդ շրջաննէն առաջ ձեռագրի
վրայ երբեք այնատուած չէի , բնական է որ՝ զուտ
բանասիրական տեսակէտով՝ այնատուութիւնս

(1) Ձեռագրին մէջ , ինչպէս Հ. Պետրեան հոսե-
ցաւ ստուգել եւ ինձ հարցրել , կոյ « մարմիկ » :

չէր կրնար բացարձակապէս անթիրի ըլլալ ։
 Բայց քանի՞ գործ կայ արգէն մեր մէջ՝ նոյն իսկ
 քանտակներու ձեռքով հրատարակուած՝ որոնք
 քաղաքակապէս անթիրի ըլլան ։ Նորայր բազմ-
 մաթիւ սխալներ գտած է Վենետիկ բազմաբ-
 մուտ միաբաններուն կողմէ հրատարակուած
 նախնեաց գործերուն մէջ ։ Ըստ տեւք ինչ կր
 գրէր Հ. Բա սեղ Սարգիսեան (Բազմապիպ, Փետ.
 1915) Փարպեցոյ նոր հրատարակութեան մա-
 սին ։

« Պատմագրութեան հրատարակչները՝ Ստ.
 Մայիսեանն և Կ. Տէր-Մկրտչեանն — որոնք
 ծանօթ են նախնեաց մատենագրութեան վրայ
 ըրած իրենց լուրջ աշխատասիրութիւններովը ,
 — կը տեսնուի թէ իրենց կարողութեան չա-
 փով և բարեացակամութեամբ մէջն ջանք ըրած
 են՝ Ղազարայ Պատմութեան եւ Թղթիկն մինչև
 ցորդ եղածներէն աւելի կատարեալ տպագրու-
 թիւնը տալ ազգին եւ օտարաց ։ . . Բայց
 չանգերձ այսու — ներքո ի ինձ ըսել անկեղծ-
 րէն — թէ գէթ տպագրական եւ ուղղագրական
 ինչ ինչ զանցառութեամբ՝ տեսակ մը ցաւ իսկ
 կը պատճառէ մանուանդ ։ Հրատարակչներն՝
 (Վենետիկեան) Գ. տպագրութիւնը թիւ և խտաբ-
 ըայն եւ իրուամբ սխալաշատ յայտարարած ժա-
 մանակ — զի ձերտուր մ'եղած էր անոր Թեր-
 թերտ՝ սրբագրողը — չորրորդը անհամեմատ
 աւելի խնդած են տպագրական, լեզուական
 եւ այլ սխալներով, որոնք աւելի զգալի կ'ըլ-
 լան երբ կը բաղդատուին մանուանդ վենե-
 կեան գրչագրաց հետ ։ Անկէջ ես չեմ ուզեր
 հետեւցնել թէ առտուայ մեր է՛ն ձեռննա քա-
 նասէրներն իսկ նախնեաց գաւառական գործերն
 արժանապէս հասկնալու եւ հրատարակելու յար-
 մարութիւնները չունին տակաւին, բայց զըծ-
 բաղդարար իրողութիւնը կարծէք թէ այդ կը
 հաստատէ իւրից Եւ ստուգիլ՝ եթէ ունեցած ըլ-
 լային, կարելի բան չէ որ չանդրադառնային եւ
 չուզէին կարելին գէթ զանոնք ի վերջ մատենին,
 — քանի որ արժի ունեցած են ուղղիլու, —
 մինչդեռ հարեւաբար վրեպակներէն տասնեակ
 մը հազիւ նշանակուած կը տեսնենք իրր անկատ-
 ուած վրեպակներ», որ ըսել է թէ միւսները
 նկատուած չեն բնաւ ։ Այս տողերէն կը յայտ-
 նուի որ թէ Միխիթարեան միաբանութեան հրա-
 տարակած, եւ թէ՛ Գ. Մայիսեանի եւ Գ.

Տէր-Մկրտչեանի Փարպեցոյ հրատարակու-
 թիւնները անթիր սխալներով լեցուց են ։

Սրբ իրենց կեանքը միմիայն քանադարական
 աշխատութիւններով անցընող մարդիկ սխալներէ
 զերծ չեն մնար, անիմաստ է պահանջել որ
 « վրոճան ։ մը անթիրի գործ մը յառով բերէ ։
 Նորէն, հակառակ այդ բոլորին, ես կը կարծեմ
 թէ յաջողած եմ շատ քիչ սխալով օրինակու-
 թեանցս մէջ (Վիեննայի եւ Վենետիկի միաբան-
 ները կրնան բուստ հաստատել՝ բաղդատելով
 Անանիիսի մէջ հրատարակած առղբու ձեռագիր-
 ներուն հետ) ։

Ի տակի հրատարակութեանս մէջ՝ կան
 նաեւ տպագրութեան սխալներ, որ զժամադրա-
 բար աւելի բազմաթիւ են քան ընթերցման
 սխալները, որոնց թիւը շատ սահմանափակ է ։
 Կարգ մը նրեթական ու նոգբարանայ անձնուր
 պայմաններ, այն պահուն որ այս հրատարա-
 կութիւնը կը կատարէի, թոյլ շատին ինձի
 փորձերու սրբագրութեան մէջ՝ ձեռագրին հետ
 կէտ առ կէտ բաղդատութեամբ՝ զնել այն ամ-
 բողջ խնամքը որ հարկուոր էր այդ տպագրա-
 կան սխալներէն ոմանք կարեոր են, ինչպէս
 դասանն, մօտի յային, դեղ ու ճար արեւ, խոռ-
 վնցաւ, զիւն ի մուք, աղիակնցն, որ պէտք է ուղ-
 դուին զագակն, մօտ ի յային, մըսն յոյս արեւ,
 խախտեցաւ, դիւն ի մուք, աղիակնցն, այս կարգի
 վրեպակները չափազանց քիչ են, միւսները, ա-
 ւելի բազմաթիւ, աննշան բաներ են՝ գրական
 տեսակետով, այսպէս՝ ես հող էի ի հող դարձայ,
 կը մնայ, ծարթը, անկից ի վեր, որ պէտք է ուղ-
 դուին՝ ես հող էի հող դարձայ, կու մնայ, ցարթը,
 յանկից ի վեր, եւն, աստոյնց մը տես աւելի մեծ
 ստորերութիւններ կարելի է զտնել Գուշակի
 նայն քառակնները պարունակող զանազան հին
 ձեռագիրներուն միջիւն՝ կոր զանոնք իրարու
 հետ կը բաղդատենք ։ Լկոով հանդերձ, գոն ըլ-
 լալէ հետո եմ այդ տպագրական սխալներուն
 գոյութիւնէն . անոնց ցուցակը կազմած եմ, եւ
 երկրորդ տպագրութեան մը մէջ անոնք բոլորն
 ալ կ'ուղղուին ։ (1)

(1) Բոլոր այս վրեպակները՝ ես նկատած եմ ։ Լոս
 Trouvères arméniens ։ գրքիս ամօր ցած յօդուածին մէջ ։
 Արիարեան անձորիւն ձեռագրած էր Թէ Նորայր ինձ ու-
 զարկած ըլլալ Քուշակի հրատարակութեան սխալներուն
 ցուցակը կ'ուղղուէր Նորայրին, Քուշակի (ինչպէս եւ մէկ
 Գ. Ա. Բ. Գ.)

Առէն պարագայի մէջ, իմ հրատարակութիւնս անհունապէս նուազ կարեւոր սխախներ կը պարունակէ քան Հայերգի հրատարակութիւնը. անոր մէջ կան սապէս սխախներ. «զանձ հազար ներքեւ տերեւին, զէտ օրի ականօր առ, կարևեր, հանց գուն, Յիսուսէ, զէտ նեթի շարխէն ելաւ, յեղ ու ճար, ի փշի, ի յիս, աղու հաց, եւն. որ պէտք է բլլան « քանց հազար ներքեւ տերեւին, զէտ օր ի ականօր առ, կ'առնէր, հանցգուն, Յիսուս է, զէտ նետ ի շարխէն ելաւ, զեղ ու ճար, ի փշի, ի յիս, աղու հաց » :

Թող Պ. Արփիարեան ինքն ալ, հարկ եղած խուզարկութեան ոգին, հոտառութիւնն ու համբերութիւնը ունենայ եւ երեւան հանէ նոր Գուշակ մը, ես զինքը պիտի շնորհաւորեմ՝ նոյն իսկ եթէ իր հրատարակութիւնը երեք անգամ աւելի սխալ պարունակէ քան իմս :

Ա. ԶՊԱՆԵԱՆ

(Մնացեալը յաջորդ թիւով)

Յ Ե Ր Գ Ո Ւ Ա Ւ

Բ. ԴՐՈՒԱԿ

Արտաշիրին երբոր ականջը եկաւ
 Բոլոր այս զբոյժներ տակաւ առ տակաւ,
 Քաշեց Հաֆթուատի վրայ քաջ զօրապետն այն
 Իւր քաջարարտա ու գոռ զօրքը նոյն հետայն :
 Հաֆթուատին երբ հասաւ ականջին այս բօթ,
 Բնուա իր սըրտին մէջ չը մտտաւ չբոթի :
 Դարան զբրաւ լերան մի խորշը գանխուլ :
 Ինչ զմեց ի ճակատ բանակաւ, անդուլ :
 Երբ տաքցաւ պատերազմն, իրար անցան զօրք,

քանի ուրիշ աշուղներու) ինձ անձականայի մնացած կարգ մը բառերուն լուսարանաձիւնը խնդրեալով. Նորայր ազնուարար կատարեց խնդիրքս, և իրեն կը պարտիմ Յարգմանձեանս մէջ 25—30 բառերու մեկնումը կամ ֆրանսերէն համաթէքին ճշգրտմը :

Հախտով ու տապարով չափուէին զինուորք :
 Դուրս թըռաւ այն Չոկանն որ էր ի քըմին,
 Մությաւ յանկարծ երկիր՝ հըզօր բանակին :
 Որոշել ձևօք ու ոտք դարձաւ անհրնար,
 Ձեռքերըն առէիր թուլացանն ի սպառ :
 Անշափ լեցան զիով դաշտ ու սար ու ձոր
 Որ յոգնած էր յաղթողն ի ջարդ ու կոտոր :
 Ով որ ռազմի դաշտէն փախաւ մաղապտեր,
 Տարաւ Արտաշիրին ըշտապաւ այս լուր :
 Երբ լըսեց մեծանուն Արտաշիր այս զոյժ,
 Այս աւերն ու աւար եւ այս ապաժոյժ,
 Տրխորեցաւ յոյժ, իսկոյն կազմեց նոր բանակ,
 Լիքցոյց առճիկ ու զէնք առ հասարակ :
 Վազեց արշաւատոր վերայ Հաւթուատի,
 Արկիննն էր հասեր զլուին այն շարազատի :
 Փութացուց ն՝ ամրոյցէն գանձ ու զէնք առաւ,
 Բանի տեղ չը դըբաւ լաշկար ու ճակատ :
 Մեծ որդին հետուն էր օտարութեան մէջ,
 Երբ իմացաւ թէ հայրն ունի ռազմ ու վէճ :
 Չառաւ հանգիստ, զայլար, նինջ ու կերուխում,
 Նաւեց ջուրին այս կողմն ըշտապաւ բազում :
 Շահոյ անուն կըրէր այն ամբարտաւան,
 Ձառագէժ, շարիմաց, վատ ու անպիտան :
 Նաւէն եկաւ շիտակ Հաւթուատին ի տես,
 Ուրախացաւ հօր սիրան այնու մեծապէս :
 Այլ թեւի բանակին զունի կարգեց զէտ,
 Նա եղաւ կարգադիր եւ ըմպահապա :
 Կազմեցին երկուտեք բանակներ ճակատ,
 Վառեալ ի զէն, ի քէն, գանձերով առաւ :
 Մի ակնարկ որ ձրգեց արքայն Արտաշիր,
 Մերացաւ իւր առոյգ սիրտը վըրտակեր :
 Երկու կողմէն առաւ զօրքը կարգ ու շարք,
 Մագնացաւ արեւ ու տապացաւ աշխարհը :
 Երբ մեծ գոռը թընդաց փղիք վերեւէն,
 Մարդիկ ուշից ինկան երկմըղոն տեղէն :
 Գոռաց փոզ կովազում եւ զայլար արոյր,
 Փշուր, չըփոթ լըցուց աշխարհ ի պարոյր :
 Գետինը կը սարսեր պայտ ու դամի տակ,
 Օգն առած էր զբոյշից գոյն, լալ ու առւտակ :
 Շաշ շառած լախտերու, սաղաւարաններու
 Վանեց երկիրքն ի քաց, երկիրն հեռաւ :
 Քանդէին օդաչու երկվարք գետին,
 Դար ու դաշտը ծածկեց անզըուի ժարմին :
 Այնպէս էր փոթորեալ Հաւթուատի լաշկար
 Որ առէր ծոյն էր ի ծուփ չողմամբար :
 Խըռամբ զօրաց էր դաշան այնքան անթափանց